

*Тимченко Г. П.,**доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ, ЯКІ ВИТІКАЮТЬ ІЗ ЗЕМЕЛЬНО-ОРЕНДНИХ ПРАВОВІДНОСИН)

Анотація. В статті досліджується проблема оцінки засобів доказування в цивільному судочинстві на прикладі справ, що витікають із земельно-орендних правовідносин, зокрема у спорах, які виникли у цивільних правовідносинах оренди земель сільськогосподарського призначення.

Актуальність даної тематики обумовлюється з одного боку складністю формування системи доказів, яка змістовно була б спрямована у сферу предмету доказування, а з іншого – складністю як для сторін земельно-орендного спору, так і суду точно оцінити докази на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності.

Автор підкреслює, що уніфікований підхід до дослідження і оцінки всіх засобів доказування в межах процесуальної форми судових засідань з точки зору належності, допустимості, достовірності та достатності доказового матеріалу дає можливість суду сформулювати такий стандарт у доказовій частині судових процесів, який би давав можливість суду у безпечній формі прийти до єдиного вірного вирішення справи, а відтак – і до єдиного правильного формування своєї правової позиції, яка б характеризувалася законністю, обґрунтованістю та справедливістю.

Разом з тим, в статті доводиться теза, що внутрішнє переконання суду відносно обставин справи, що мають значення для вирішення спору, в першу чергу формується на підставі критерію достатності доказового матеріалу, яка за висновками автора має досягати такого рівня, який би у своїй сукупності дав змогу сформулювати однозначний та несуперечливий висновок про наявність чи відсутність тих обставин земельно-орендного спору, що входять до предмету доказування конкретної цивільної справи.

Заключним висновком автор зазначає положення, згідно з яким належність, допустимість, достовірність та достатність як процесуальні критерії оцінки засобів доказування, є основоположними у процесі формування певного стандарту доказування, який впливає на правозастосовчу практику судів загальної юрисдикції у сфері земельно-майнових спорів та зокрема земельно-орендних спорів, що витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельно-майнові спори, правозастосовча практика, цивільне судочинство, докази, доказування, оренда земель сільськогосподарського призначення, договір оренди, належність доказів, допустимість доказів, достовірність засобів доказування, предмет доказування.

Постановка проблеми. Питання оренди земель сільськогосподарського призначення з точки зору другого етапу земельно-правової реформи, яку розпочато в Україні 1 січня 2024 року,

набувають як розширеного, так і поглибленого характеру. На цьому фоні земельно-орендні відносини потребують безумовного виконання їх сторонами щодо спільно погоджених умов договору оренди, оскільки в іншому випадку недобросовісна поведінка будь-якого учасника таких правовідносин найчастіше веде до виникнення земельно-майнового спору і рідше – до спору немайнового характеру. В такому разі захист своїх порушених прав в цивільному судочинстві потребує формування цілої системи доказів які з точки зору їх оцінки повинні бути належними, допустимими, достовірними та достатніми.

Стан дослідження. Питання оцінки засобів доказування були предметом дослідження М. М. Ясинка, Д. М. Ясинка, Ю. Ю. Рябенка, В. П. Феннича, Е. С. Зеленька, О. О. Грабовської. В той же час, зважаючи на значний суспільний інтерес до регулювання земельно-орендних правовідносин у світлі розвитку ринку землі, дослідження вказаної проблематики в розрізі відносин оренди земель сільськогосподарського призначення є своєчасним і слушним.

Метою статті є дослідження важливих складових інституту доказування, а саме – критеріїв оцінки засобів доказування: належності, допустимості, достовірності та достатності у земельно-орендних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Питання доказів і доказування є основою будь-якого виду правосуддя, оскільки саме через наявну систему доказів, яку сформували сторони спору та процедуру їх дослідження, яка має місце «в межах процесуальної форми судових засідань» [1, с. 18], суд має можливість дослідити їх зміст та оцінити їх якість з точки зору вимог процесуального законодавства, ухваливши на цій основі законне і обґрунтоване, а відтак – і справедливе рішення. Безумовно, процес формування засобів доказування, подання їх до суду, дослідження та оцінка, в тому числі і у сфері спорів земельно-майнового характеру, до якого відносяться і спори, які витікають із земельно-орендних правовідносин, об'єктом у яких є землі сільськогосподарського призначення, повинен мати раціональний характер. Така раціональність з процесуальної точки зору завжди повинна ґрунтуватися на критеріях оцінки змісту доказової інформації, яка повинна бути належною до предмета доказування, допустимою, тобто отриманою у передбачений законом спосіб, достовірною та за своїм об'ємом – достатньою з тим, щоб вплинути на внутрішнє переконання суду, а відповідно – і на його правову позицію при ухваленні судового рішення. Це аспект є настільки важливим, що при недотриманні таких правил, які встановлені для оцінки засобів

доказування, розпочати судовий процес буде неможливо, а відтак не буде змоги довести ті обставини, на які посилаються сторони щодо своїх вимог чи заперечень.

Безперечно, питання належності засобів доказування перш за все стосується тієї доказової інформації, яка міститься у змісті поданих сторонами засобів доказування, процесуальна форма яких має своє закріплення в ч. 2 ст. 76 ЦПК України і стосується показань свідків, письмових, речових, електронних доказів та висновків експертів. В той же час, кожна із таких процесуальних форм має беззмістовний характер, оскільки в процесуальному законодавстві законодавець зазначає лише перелік засобів доказування, одночасно пред'являючи вимоги до їх змісту. Лише при наповненні такої форми тією доказовою інформацією, яка є належною до предмету спору в цілому і до конкретного предмету доказування зокрема, таку інформацію суд і сприймає при безпосередньому дослідженні засобів доказування в судовому процесі.

Якщо з цих підстав поглянути на засоби доказування, які є належними до предмету спору з точки зору оренди земель сільськогосподарського призначення, то в першу чергу мова може іти про Типовий договір оренди землі, форма якого затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 року. Саме в цьому письмовому документі має своє закріплення цілий ряд інформаційних положень, які стосуються анкетних даних сторін договору, об'єкта оренди, площі, якісних характеристик земель, нормативної грошової оцінки земельної ділянки, її кадастровий номер тощо. Окрім цього, договір містить окремі положення, які узгоджуються його сторонами, а відтак вони стають обов'язковими до виконання. Так, в пп. 8–10 Типового договору оренди землі мова йде про строк дії договору, розмір орендної плати, способу її внесення, її індексація та строки сплати [2]. Дані положення формують поняття істотних умов договору, порушення яких найчастіше має місце в практиці земельно-орендних правовідносин.

Так, у цивільній справі № 484/1079/23 ОСОБА_1 звернувся з позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Софія» про розірвання договору оренди земельної ділянки площею 5,8 га, обґрунтовуючи його тими обставинами, що після закінчення дії договору оренди землі від 20 січня 2020 року орендар продовжує користуватись земельною ділянкою на підставі п. 7.2 Договору, а тому договір є поновленим автоматично, що зобов'язує відповідача сплачувати орендну плату в обумовлені сторонами строки. Оскільки ТОВ «Софія» допустило систематичну несплату орендної плати, позивач вважав за можливе вимагати розірвання договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Але Первомайський міськрайонний суд Миколаївської області не погодився із аргументами ОСОБА_1 і відмовляючи у задоволенні її позову зазначив, що зі змісту оспорюваного договору оренди землі від 20.01.2020 року вбачається, що він не містить умов про його поновлення після закінчення строку в порядку передбаченому ст. 126-1 ЗК України. Натомість, суд зауважив, що користуючись правом на свободу договору (ст. 627 ЦК України) сторони погодили інший порядок поновлення договору, і передбачені цим порядком дії сторонами не вчинялися, тому позиція позивача про те, що договір оренди землі від 20.01.2020 р. був поновлений без додаткових дій сторін є помилковою, а вказаний договір припинив свою дію у часі 20.01.2021 року [3].

Як бачимо, суд взяв до уваги зміст договору оренди землі, укладеного між сторонами спору і саме із його суті почерпнув усі необхідні для вирішення справи істотні умови земельно-орендних правовідносин, дослідивши їх в судовому засіданні на предмет їх порушення.

Таким чином, для розуміння поняття належності засобів доказування до предмету спору, потрібна узгодженість між змістом предмету спору і змістом певного засобу доказування, оскільки ознака належності спрямовує погляд суду не на будь-яку доказову інформацію, а тільки на ту, яка стосується певних фактів чи обставин, які входять у даному спорі до предмета доказування.

В цій частині В. П. Феннич зазначає, що дефініція судових доказів, де вказується, що ними є «будь-які дані», не відповідає дійсності, оскільки ними можуть бути лише такі дані, які дають можливість встановити обставини у справі, які включаються до предмету доказування [4, с. 273].

Сутність засобів доказування характеризується і ознакою допустимості. Уже саме слово «допустимість» за своєю етимологією передбачає наявність певної умови. Такою умовою є отримання доказів у передбачений законом спосіб, оскільки обставини справи можуть бути підтверджені тільки такими засобами доказування, які передбачені законом і не можуть бути підтвердженими іншими засобами доказування (чч. 1 та 2 ст. 78 ЦПК України).

В нашому випадку факт укладення договору оренди землі сільськогосподарського призначення, за відсутності такого правочину у письмовій формі, не може бути підтверджений показами свідків або ж твердженнями сторони справи про наявність усної домовленості щодо користування конкретною земельною ділянкою. Разом з тим, такий алгоритм (щодо попередньої усної узгодженості прав і обов'язків орендаря та орендодавця) має місце в земельно-орендних правовідносинах, але вказане стосується виключно етапу переддоговірного узгодження. Допустимим же доказом факту погодження сторонами певної істотної умови може бути лише письмовий договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що передбачено ст. 14 Закону України «Про оренду землі», на підставі якого здійснено державну реєстрацію права оренди. Отже, саме договір оренди земель сільськогосподарського призначення є тим допустимим письмовим доказом, який суди беруть до уваги при вирішенні земельно-орендних спорів про розірвання договору оренди землі, визнання його недійсним, неукладеним або навпаки – укладеним згідно вимог чинного законодавства.

В цій частині, Амур-Нижньодніпровський районний суд м. Дніпропетровська, вирішуючи земельно-орендний спір про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою шляхом її повернення, у своєму рішенні від 30.11.2022 року наступним чином окреслив коло допустимих доказів: «Законодавець за загальним правилом, викладеним у статті 218 ЦК України, не передбачає наслідків у вигляді недійсності правочину у разі недотримання вимог щодо письмової форми правочину, встановлюючи водночас коло доказів, якими одна із сторін може заперечувати факт вчинення правочину або окремих його частин (письмові докази, засоби аудіо-, відеозапису, інші докази, крім свідчень свідків)» [5]. В той же час, зважаючи на вимоги ст. 14 та 15 Закон України «Про оренду землі», за відсутності тексту письмового договору оренди, будь-які аудіо-, чи

відеофайли, письмові документи або ж інші докази не можуть визнаватися допустимими на підтвердження факту укладення правочину даного виду.

В іншій справі № 572/1537/21, предметом спору в якій були вимоги про визнання неукладеним договору оренди землі, а також скасування рішення державного реєстратора про державну реєстрацію права оренди, Сарненський районний суд Рівненської області відхилив доводи відповідача про законність спірного двостороннього правочину через факт його державної реєстрації. Немовицька сільська рада Сарненського району Рівненської області у своєму відзиві зазначила, що оскільки «відповідно до витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію іншого речового права від 11 лютого 2019 року, державним реєстратором Мельник Наталією Михайлівною внесено запис про державну реєстрацію іншого речового права», то згідно чинного законодавства наявний договір оренди землі від 5 лютого 2019 року укладено в письмовій формі та зареєстровано в установленому законом порядку. Однак, задовольняючи даний позов, суд зауважив, що «підпис є невід'ємним елементом, реквізитом письмової форми договору, а наявність підписів має підтверджувати наміри та волевиявлення учасників правочину, а також забезпечувати їх ідентифікацію», а оскільки за висновком експерта від 27 серпня 2021 року № СЕ-19/118-21/6491-ПЧ підпис від імені ОСОБА_1 в графі «Орендар» в Договорі оренди землі від 05 лютого 2019 року виконаний не ОСОБА_1, а іншою особою, є всі підстави вважати, що волевиявлення позивач на укладення вищевказаного договору було відсутнім [6].

Як бачимо, в цій частині допустимість засобів доказування визначається законністю їх процесуальної форми. В той же час, вимога допустимості визначається на основі її оцінки судом при ухваленні судового рішення. Якщо ж зміст засобу доказування не є належним до предмету доказування чи містить недостовірну інформацію, то незалежно від проголошення його змісту в судовому засіданні суд відкине такий доказ з відповідною щодо цього аргументацією. Таким чином, не лише відносність чи допустимість засобів доказування до предмету спору як критерії істинності доказового матеріалу, є визначальними у сфері доказового процесу. Важливе місце у ньому відводиться і достовірності судових доказів.

Саме достовірність змісту засобів доказування дає можливість суду «встановити дійсні обставини справи» (ч. 1 ст. 79 ЦПК України) [7]. Оперування ж недостовірною доказовою інформацією може спотворювати об'єктивно існуючу дійсність. В цій частині важливе місце посідає джерело фіксації доказової інформації, «оскільки такий критерій як «доброякісність» доказів перебуває в залежності як від суб'єктивних, так і об'єктивних чинників» [4, с. 277]. Так, у спрах земельно-майнового характеру, які витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення, важливе місце відводиться експертному висновку та обранню експертом методики дослідження. Саме її безперечність та алгоритм дій експерта в межах даної методики і визначає джерельну достовірність отриманої доказової інформації, її сприйняття, збереження та фіксацію відомостей про факти (обставини – Г. Т.) [8, с. 167].

Так, у постанові Верховного Суду від 15 січня 2020 року (справа № 393/214/17) зазначено висновок про те, що для обчис-

лення розміру упущеної вигоди слід застосовувати Методику визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвержену постановою КМ України від 25 липня 2007 року № 963 [9]. На вказану правову позицію звернув увагу Краснокутський районний суд Харківської області, вирішуючи цивільну справу № 627/279/20 про стягнення витрат, понесених за обробіток землі та упущеної вигоди за договором оренди землі. Оцінюючи надані позивачем докази розміру спричинених орендареві збитків, суд зауважив, що «розрахунок суми недоотриманого доходу в наслідок самовільного заняття земельної ділянки проведено без застосування Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного заняття земельної ділянки, затвердженої постановою КМ України від 25 липня 2007 року № 963, що не може слугувати належним та допустимим доказом понесених позивачем збитків – упущеної вигоди». При цьому, за позицією суду, висновок експерта Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України містить інформацію про те, що в Калькуляціях відсутні витрати на внесення насіння кукурудзи в землі (посів), а матеріали справи не містять доказів знищення вказаного насіння, про відшкодування вартості якого заявляє у своїх вимогах позивач [10].

Безумовна наявність належних, допустимих та достовірних доказів обумовлюється їх достатністю. Саме достатність доказового матеріалу повинна досягти такого рівня, який би у своїй сукупності дав би змогу суду дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмету доказування. Таким чином, режим достатності доказів впливає на внутрішнє переконання суду на встановлення обставин справи, які мають значення для вирішення спору (ч. 1 та 2 ст. 80 ЦПК України).

Отже, достатність доказів вимагає не просто великої кількості засобів доказування, а обумовлюється їх змістовною якістю, оскільки якість доказового матеріалу формує «істинність знань, які повністю відповідають дійсності» [11, с. 256].

Певна річ, що поняття достатності доказів, в тому числі і у земельно-орендних спрах, завжди зіштовхується із поняттям меж доказування. В цій частині, О. О. Грабовська зазначає: «окремі дослідники розуміють під поняттям достатності «глибину» пізнання обставин справи» [12, с. 278]. Безсумнівно, що прагнення досягти якомога повнішого дослідження засобів доказування з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи інтересів є завданням суду (ч. 1 ст. 2 ЦПК України). В той же час, С. В. Вандраков зазначає, що багато дослідників виходять із того, що на межі доказування зокрема впливає воля сторін, оскільки вони висувують тези та докази на їх підтвердження [13, с. 61].

Процесуальні форми засобів доказування, на думку Д. М. Ясинка, є найконсервативнішими складовими судового процесу і не дивлячись на їх різноманітність назв, поєднують у собі інформаційний зміст про факти і обставини, зберігаючи таку інформацію в різноманітній процесуальній формі, формуючи таким чином процесуально-правовий стандарт доказування [14, с. 74]. Такий підхід у своєму поєднанні утворює такий баланс ймовірностей, при якому суд за рахунок його рівновіддаленості від сторін, критично оцінюючи докази як

обособлено, так і в їх взаємозв'язку, отримує юридико-психологічне переконання в тому, що ухвалене в такий спосіб судове рішення, буде законним, обґрунтованим та справедливим [15, с. 247].

Висновки. Процесуальні інститути, які регулюють критерії оцінки засобів доказування з точки зору належності, допустимості, достовірності та достатності всієї доказової інформації по суті формують собою певний стандарт доказування, що є характерним і для розгляду справ, що витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення, впливаючи таким чином на всю правозастосовчу практику судів загальної юрисдикції у сфері земельно-майнових спорів.

Важливість таких висновків обумовлено особливістю доказування, спрямованого на захист порушених прав та законних інтересів учасників земельно-орендних правовідносин в цивільному судочинстві України.

Література:

1. Рябченко Ю. Ю., Кравцова Т. М. Судова правотворчість в цивільному процесі та її правова природа. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 15–19.
2. Про затвердження Типового договору оренди землі: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.11.2024).
3. Рішення Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 17.09.2024 року у справі № 484/1079/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121927159> (дата звернення: 27.11.2024).
4. Феннич В. П. Належність, допустимість та достатність доказів у сфері різних галузей процесуального права. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
5. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 30 листопада 2022 року у справі № 629/3016/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108087217> (дата звернення: 28.11.2024).
6. Рішення Сарненського районного суду Рівненської області від 18 січня 2022 року у справі № 572/1537/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103681731> (дата звернення: 02.12.2024).
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
8. Зеленьак Е. С. Інститут оцінки доказів в цивільному процесі: дис. ... к.ю.н., спец. 12.00.03. Ужгород, 2014. 198 с.
9. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 393/214/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144325> (дата звернення: 03.12.2024).
10. Рішення Краснокутського районного суду Харківської області від 24 листопада 2021 року у справі № 627/279/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101436696> (дата звернення: 03.12.2024).
11. Рябченко Ю. Ю. Об'єктивна та відносна істина у процесуальному праві та межі доказування в різних галузях процесуального права. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
12. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 472 с.
13. Вандраков С. Ю. Межі судового пізнання в цивільному судочинстві. *Арбітражний і цивільний процес*. 2015. № 7. С. 60–63.
14. Ясинок Д. М. Засоби доказування як спосіб встановлення юридично значимих фактів та обставин. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
15. Ясинок Д. М. Стандарт доказування та судова правотворчість та її особливості. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.

Tymchenko H. Criteria for evaluating means of proof (using the example of cases arising from land lease legal relations)

Summary. The article examines the problem of evaluating means of evidence in civil proceedings on the example of cases arising from land-lease relations, in particular in disputes that arose in civil legal relations of lease of agricultural land.

The relevance of this topic is due, on the one hand, to the complexity of forming a system of evidence that would be meaningfully directed to the sphere of the subject of proof, and, on the other hand, to the complexity of both the parties to the land lease dispute and the court to accurately assess the evidence in terms of its appropriateness, admissibility, reliability and sufficiency.

The author emphasizes that a unified approach to the study and assessment of all means of evidence within the procedural form of court hearings from the point of view of appropriateness, admissibility, reliability and sufficiency of evidentiary material allows the court to form such a standard in the evidentiary part of legal proceedings that would allow the court to come to a single correct solution to the case without appeal, and therefore to a single correct formation of its legal position, which would be characterized by legality, reasonableness and justice.

At the same time, the article proves the thesis that the court's internal conviction regarding the circumstances of the case that are important for resolving the dispute is primarily formed on the basis of the criterion of sufficiency of evidentiary material, which, according to the author's conclusions, should reach a level that, in its entirety, would allow forming an unambiguous and uncontroversial conclusion about the presence or absence of those circumstances of the land lease dispute that are included in the subject of proof of a specific civil case.

As a final conclusion, the author notes the provision according to which relevance, admissibility, reliability and sufficiency as procedural criteria for assessing means of evidence are fundamental in the process of forming a certain standard of proof, which affects the law enforcement practice of courts of general jurisdiction in the field of land property disputes and, in particular, land lease disputes arising from the lease of agricultural land.

Key words: land and property disputes, law enforcement practice, civil proceedings, evidence, substantiation, lease of agricultural land, lease agreement, relevance of evidence, admissibility of evidence, reliability of means of evidence, subject of proof.